

De Roos & Overeijnder

De Roos & Overeijnder (1895-1942)

*Een Rotterdams architectenbureau:
bouwen voor havenbaronnen en arbeiders*

HAN TIMMER

Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedenbouwkundigen

Onder redactie van TJEERD BOERSMA, JOHANNA KARSSSEN, JULIETTE RODING en HEINO VAN RIJNBERK

BIBLIOGRAFIEËN EN OEUVRELIJSTEN VAN
BONAS
NEDERLANDE ARCHITECTEN EN STEDENBOUWKUNDIGEN

Hilversum
Verloren
2022

Dit boek verschijnt op initiatief van de Stichting Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedenbouwkundigen. De Stichting BONAS inventariseert sinds 1994 het werk van Nederlandse architecten, interieurarchitecten, stedenbouwkundigen en tuin- en landschapsarchitecten. Aan een aantal van deze ontwerpers worden monografieën gewijd in de BONAS boekenreeks. Daarnaast wordt het door BONAS geïnventariseerde architectonisch erfgoed ook digitaal toegankelijk gemaakt. Op de website www.bonas.nl is de Archiwijzer te vinden, de database van BONAS, die onder andere zoekmogelijkheden biedt op architect, gebouwtype, locatie, selectieprocedure (bijvoorbeeld prijsvragen), aannemers en meewerkend kunstenaars. Daarnaast biedt de Archiwijzer een overzicht van wat sinds het midden van de negentiende eeuw in de vaktijdschriften over architecten en hun werk is gepubliceerd.

De publicatie van het boek werd financieel mede mogelijk gemaakt door: Erasmusstichting, J.E. Jurriaanse Stichting, G.Ph. Verhagen-Stichting, Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven, Stichting Jaap Harten Fonds.

De volgende personen en instellingen dragen bij aan het werk van de Stichting BONAS: Benthem Crouwel Architecten, BiermanHenket architecten, M.A.M. Bruens, Bukman Steenhuis, T. Claassen, J. Dekkers, A.H. van Drunen en J.E.M. van Drunen-Vonk, EGM Architecten, Gortemaker Algra Architecten, P.J. Driessen, Bond Heemschut, Hilberink Bosch Architecten, F.G. van Hoeken, Humbé Martens & Willems architecten, O. Macel, W.M. van Moorsel, MTD Landschapsarchitecten, J.P. Oosterhoff, Atelier PRO architecten, Paul de Ruiter Architects, Scala-architecten, C.J. Schade en V.A. Schade, M. Schuller, E. Stades-Vischer, R. Stenvert, TWA architecten, J. Vredenberg, Architectenbureau Marius van den Wildenberg, M.J.H. Willinge.

J.E. Jurriaanse

Afbeeldingen op het omslag: *voorzijde*: hal van het voormalige kantoorgebouw van W. van Driel's Stoomboot en Transportondernemingen, Maaskade 113, Rotterdam, 1913 (foto Kris Rodenburg, RCE); *achterzijde*: Mussenplein, Arnhem (foto Vereeniging 1933, GA); kantoorgebouw Petrolea, Zuid-Hollandlaan 7, Den Haag, 1919-1924 (foto EHAR); Manpad, Rotterdam (foto A. Schaller, SAR).

ISBN 9789087049614

© 2022 Han Timmer

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

- 9 Inleiding**
 - 9 Architectuurgeschiedenis
 - 10 Onderzoek en archieven
 - 10 Karakterisering
 - 11 Dank
- 13 Opleiding**
 - 13 Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen
 - 14 Beaux-Arts
 - 15 'Rotterdamsche school'?
- 19 De beginjaren van het bureau (1895-1908)**
 - 19 Oprichting bureau en eerste opdrachten
 - 24 Gezondheidskolonies
 - 25 De Roos gemeentearchitect Hillegersberg (1899-1910)
- 29 Volkswoningbouw (1908-1928)**
 - 29 'Specialiteiten in de bouw van "rooie dorpen"'
 - 32 Woningbouw Arnhem - Mussenberg, Van Verschuerwijk en later
 - 40 Woningbouw Rotterdam - Tuindorp Vreewijk
- 51 Stadsarchitectuur (1908-1928)**
 - 51 Gebouwen voor de stad
 - 53 Gebouwen voor haven en industrie
 - 57 Gebouwen voor onderwijs
 - 61 'Koopman' en 'architect' - Aanbestedingen en werkuitvoering
- 69 De latere jaren van het bureau (1928-1942)**
 - 69 Commerciële woningbouw en de gemeente
 - 69 Architectuuropvattingen
 - 70 Eenmansbureau en einde
- 71 Biografische schetsen**
 - 71 Herman de Roos (1875-1942)
 - 73 Willem Overeijnder (1875-1941)
 - 74 De Overeijnders, sport en architectuur
 - 77 Noten
 - 81 Oeuvrecatalogus
 - 232 Literatuur
 - 240 Samenvatting
 - 241 Summary
 - 242 Afkortingen
 - 243 Register personen, instellingen en bedrijven
 - 249 Register plaatsen en projecten
 - 252 Eerder verschenen in deze reeks

J. Herman de Roos

Willelm Overeijnder

Architectenbureau De Roos & Overeijnder, 1905 (foto Privéarchief Lizet Kruyff).

Mooi geposeerd staan ze erop, op de wat vergeelde foto. Aandachtig kijkend en luisterend, geen blik in de lens. Architecten, gebogen over een tekening van een herenhuis. Achter op de muur, tussen de vensters met jaloezieën, hangt nog een herenhuis, ontworpen naar de mode van de tijd. Een grote tekening van een hekwerk bedekt de voorkant van de werktafel, andere liggen slordig tussen boeken die net daarvoor even lijken te zijn weggelegd. Rechts tegen de muur opgerolde tekeningen.

Op het passe-partout staan twee namen geschreven, bedoeld voor het nageslacht. J. Herman de Roos, met inktstreepjes aangeduid en in het bezit van een imposante snor, leunt als tweede van links op de werktafel. Uiterst rechts, en profiel, staat Willem Overijnder, eveneens met snor, potlood in de aanslag. Tien naamlozen staan om hen heen, keurig in pak. Veel jonge gezichten, snorren, vlinderdassen.

Het jaar is 1905 en de locatie is het architectenbureau De Roos & Overijnder aan de Oostzeedijk 229 in Rotterdam. Vanuit het venster moeten de overblijfselen van de Oostpoort, die de grens

van de oude binnenstad met het verstedelijkende buitengebied langs de dijk markeerde, nog net zichtbaar zijn. Het bureau bestaat op dat moment tien jaar en heeft zich ontwikkeld tot een vaste waarde in het door een bouwexplosie getroffen Rotterdam. De architecten, allebei pas dertig jaar oud, hebben een goed gevulde orderportefeuille en kunnen aankomende vakgenoten in de leer nemen. Het is een goed moment voor een foto.

Het speciaal voor de gelegenheid gemaakte banier achter de groep leest: 'Leerlingen van De Roos Overijnder Stal'. Er staat geen derde naam onder de foto, maar de persoon in het midden, ook met het potlood in de hand, zal Cornelis Stal zijn, die op dat moment geassocieerd is aan het bureau. Hij lijkt het woord te voeren en het is goed mogelijk dat de foto is gemaakt ter bezegeling van de samenwerking. De Roos moet het zonder potlood stellen, wat wel past bij een architect die zich vooral met de uitvoerende kant van de opdrachten bezighoudt. Overijnder slaat het geheel met de arm in de zij zelfbewust en met tevredenheid gade. Vereeuwigd.

Inleiding

Architectuurgeschiedenis

Herman de Roos (1875-1942) en Willem Overeijnder (1875-1941) voerden in het Rotterdam van voor de Tweede Wereldoorlog bijna een halve eeuw lang een bekend architectenbureau. Door hun uitgebreide netwerk konden ze rekenen op opdrachten van een breed scala aan opdrachtgevers. Van hun hand verzezen in de stad kantoorgebouwen voor havenbaronnen, woonhuizen, scholen en andere bouwwerken zoals het Spartastadion, het befaamde 'Kasteel'. Ze werden uitgenodigd om zich bij de drie grote prijsvragen voor representatieve gebouwen aan de Coolasingel – het stadhuis, de beurs en de Bijenkorf – te meten met architecten van landelijke faam. Zelf vestigden zij landelijk hun naam met het ontwerpen van wijken arbeiderswoningen. Bij de bouw van het bekende Tuindorp Vreewijk in Rotterdam werden ze om hun ervaring op dat gebied als ontwerpers ingeschakeld. Toen Willem Overeijnder zijn zestigste verjaardag vierde, wijdde het *Rotterdamsch Nieuwsblad* op 9 juli 1935 bijna een volledige pagina aan een interview met hem en met zijn compagnon Herman de Roos. Zo'n eerbetoon was niet ongebruikelijk in die tijd, maar tekenend voor zijn bekendheid.

Na de oorlog raakten hun namen snel in de vergetelheid. Dat overkwam meer architecten die niet met de modernistische avant-garde werden geassocieerd. Dat zij zich altijd bescheiden hadden opgesteld in de publiciteit, zonder theoretische geschriften of grote polemieken, droeg daar aan bij. Wie schrijft die blijft.

Dat er geen archief van het architectenbureau bekend was hielp ook niet. Architectuurhistoricus Auke van der Woud beschreef dat mechanisme in 2008 in zijn boek *Sterrenstof. Honderd jaar mythologie in de Nederlandse architectuur* (p. 52):

'De ontwerptekening en uitspraken van de architect, liefst in brieven, worden geacht het dichtst bij het scheppingsproces te staan. Het is geen wonder dat architectuurhistorici architectenarchieven als de beste bron van kennis en waarheid beschouwen. Het is ook geen wonder dat architecten met grote archieven en veel tekeningen en brieven, zoals Cuypers en Berlage, alleen daardoor al extra aandacht krijgen, terwijl hun tijdgenoten die na een bloeiende praktijk geen archief nalieten, veel kans lopen in de nevelen van de tijd te verdwijnen.' Architectenbureau De Roos & Overeijnder vormt een *case in point*.

Sommige onderzoekers waren hun namen niet helemaal onbekend. Rob Dettingmeijer wees in 1988 in zijn dissertatie *Open Stad. Planontwikkeling, stedenbouw, volkshuisvesting en architectuur in Rotterdam tussen de twee wereldoorlogen* (p. 276) op 'nu minder bekende maar voor die tijd grote bureaus zoals De Roos & Overeijnder en Meischke & Schmidt, (Albert) Otten en Verheul.' In de lokale geschiedschrijving nam rond die tijd de belangstelling voor de vooroorlogse bouwkunst toe en van de hand van Rotterdamspecialisten Joris Boddaert, Hans Baaij en Jan Oudenaarden verschenen publicaties waarin onder andere aandacht werd besteed aan het door De Roos & Overeijnder gebouwde Rotterdamsch Lyceum, het kantoorgebouw van Van Uden aan de Veerhaven, de Mathenesserhof en het bij veel Rotterdammers bekende Sportfondsenbad aan de Van Maanenstraat. Gegevens over in Arnhem gebouwde woningbouwcomplexen werden gepubliceerd door J. Willemse en Wim Lavooij. Maar tegelijkertijd kon architectuurjournalist Jaap Huisman in *De Volkskrant* van 2 februari 1991 in een artikel over de renovatie van het *magnum opus* van De Roos & Overeijnder, het kantoorgebouw Petrolea in Den Haag, ook bekend als de 'Rode Olifant', nog schrijven: 'De Rotterdamse architecten zijn niet meer dan een voetnoot in de architectuurgeschiedenis, het bureau

De Roos is geruisloos in de annalen verdwenen en meer is er niet. Behalve dan één olifant van een gebouw.’

Bij gebrek aan archief moet de architectuur zelf spreken. Het oeuvre van De Roos & Overijnder is inmiddels dertien rijksmonumenten en vier gemeentelijke monumenten rijk. Ook zijn vijf door het bureau gebouwde woonwijken als stadsgezicht beschermd, waaronder tuindorp de Mussenberg en de hofbouw van de Van Verschuerwijk in Arnhem, die door hun vooruitstrevend karakter aan het begin van de twintigste eeuw veel bekijks trokken. Een samenhangend overzicht van het oeuvre ontbrak echter tot nu toe.

Onderzoek en archieven

Een onverwachts zondags bezoek aan het intieme maar overdonderende voormalige kantoorgebouw van havenbaron Van Driel op het Noordereiland had mijn interesse in De Roos en Overijnder voor het eerst gewekt. Wie waren deze architecten en wat hadden ze nog meer gebouwd? Ze bleken aan de Rotterdamse academie leerlingen te zijn geweest van Henri Evers, die later vooral bekend zou worden als de architect van het stadhuis. In 1992 schreef ik voor het eerst een artikel over De Roos & Overijnder en daarna een monografie over Evers.

Het onderzoek kent dus een lange geschiedenis. Een voordeel van het voortschrijden van de tijd was dat er steeds meer bronnen, met name architectuurvaktijdschriften, kranten en foto's, digitaal beschikbaar kwamen. Zonder die bronnen zou het oeuvre en het beeld van de architecten aanzienlijk magerder zijn gebleven.

Archiefonderzoek doen in Rotterdam is niet altijd vanzelfsprekend. Bij het bombardement in 1940 ging niet alleen het centrum van de stad verloren, maar ook delen van het gemeentelijk archief. Voor architectuuronderzoekers is het op zijn zachtst gezegd onhandig dat alle bouwdoSSIERS van 1905 tot 1940 zijn verbrand. Veel andere archieven zal men ook tevergeefs zoeken. Soms vulden archieven van opdrachtgevers het gat, soms was er een achterdeurtje, maar vaak ook niets. In Arnhem loopt de onderzoeker tegen iets vergelijkbaars aan.

Er is zoals gezegd geen archief van De Roos & Overijnder. Niet meer. In 2007 schreef ik in een artikel dat het archief tij-

dens het bombardement van 1940 waarschijnlijk tegelijk met het bureaupand aan de Nieuwe Haven in vlammen was opgegaan. Het had dus ook iets heldhaftigs, de reconstructie van dat oeuvre. Later leerde ik dat het archief, of in ieder geval een gedeelte daarvan, mogelijk nog bestond toen ik met mijn onderzoek begon. Het bleek dat na het overlijden van De Roos collega-architect Evert Kraaijvanger zich erover had ontfermd. Uiteindelijk is het archief alsnog in de container beland. Ook dat is de loop van de geschiedenis.

Karakterisering

Architectuurgeschiedenis is ook altijd reputatiegeschiedenis. Deze monografie beoogt het oeuvre en de personen van Herman de Roos en Willem Overijnder uit de nevelen van de geschiedenis te voorschijn te halen. Een divers en soms verrassend oeuvre van zo'n honderdtachtig bekende ontwerpen, met een aantal nog steeds gezichtsbepalende gebouwen, dat een interessant beeld geeft van een kleine halve eeuw ontwerpen en bouwpraktijk van een Rotterdams architectenbureau. En daarmee ook van een stuk geschiedenis van de stad Rotterdam. Hun landelijke betekenis ligt daarnaast in hun bijdrage aan de volkswoningbouw, in Arnhem, in Tuindorp Vreewijk en elders. Zo karakteriseerde het *Nieuwsblad van het Noorden* hen op 13 november 1915 naar aanleiding van de bouw van een wijk woningwetwoningen in Veendam als 'Twee bekende architecten van buiten – specialiteiten in den bouw van "rooie dorpen" zeggende de Hollanders'.

Zoals de meeste architecten waren De Roos en Overijnder stilistisch vaak trendvolgers en in hun oeuvre is dan ook een heel scala aan contemporaine stijlen vertegenwoordigd, van neorenaissance, monumentale natuursteenbouw met art-nouveau-elementen en *garden city style* tot Amsterdamse School, zakelijk-expressionisme en Frank Lloyd Wright-invloeden. Ze behoorden niet tot de kleine groep modernistische avant-garde met zijn witte beton-staal-glas-architectuur – en wilden daar ook niet toe behoren. Overijnder vond de nieuwe zakelijkheid 'maar al te dikwijls inderdaad zéér onzakelijk', zoals hij in het interview ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag liet optekenen.

Dank

Veel dank ben ik verschuldigd aan de beheerders van de familiearchieven van de beide architecten, De Roos' achterklein- dochter Lizet Kruyff en achterneef Evert Overeijnder. Anne Vahl, eveneens achterklein- dochter van De Roos, onthulde mij het roemloze einde van het bureauarchief. Zonder hun informatie en foto's hadden de architecten er een stuk fletser op gestaan. Ook heb ik met hen inspirerend van gedachten kunnen wisselen over niet goed publiceerbare beschouwingen over karakter en familietrekken. Mijn dank gaat ook uit naar de medewerkers van de verschillende archieven die mij steeds bereidwillig hebben geholpen. Grote dank en waardering ben ik verschuldigd aan de medewerkers van het Stadsarchief Rotter-

dam voor hun deskundigheid en hun interesse in mijn schijnbaar eindeloze onderzoek. Het Nieuwe Instituut stelde bereidwillig afbeeldingen van archiefstukken ter beschikking. De Stichting BONAS bleef steeds trouw in haar belangstelling, met Juliette Roding als stimulerende redacteur. Voor verschillende bijdragen door de jaren heen dank ik ten slotte Tjeerd Boersma, Reinoud Boter, Dolf Broekhuizen, Miel en Eileen Citroen (EHAR), Paul Groenendijk, Jan Haak (MWV), Iris de Jong (HNI), Leon van Meijel, Jan Paul Mioulet, Marc Mooij, Peter van Nederpelt, Paul Nieuwenhuizen, Jan Oudenaarden, Hans Overeijnder, Wim Overeijnder, Kees Rouw, Paul Scheffer, Anton Slotboom, Frits Stuurman, Hans Timmerman, Mariet Willinge en de fondsen die deze publicatie mogelijk maakten.

HAN TIMMER

Stadsbeeld Rotterdam: de Coolvest aan het begin van de twintigste eeuw met molen de Hoop en rechts de witte classicistische gevel van de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen (foto SAR).

Opleiding

Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen

Herman de Roos en Willem Overeijnder behoren tot de generatie Rotterdamse architecten die eind negentiende eeuw haar opleiding kreeg aan de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen aan de Coolvest in Rotterdam. De Polytechnische School in Delft leidde in die tijd vrijwel alleen ingenieurs op. 'Een Delftsche opleiding voor een architect was toen nog iets heel ongewoons,' zei Overeijnder daarover later.¹ De afdeling Technische Wetenschappen bood avondonderwijs voor leerlingen vanaf twaalf jaar, die overdag in het algemeen in de leer waren in de bouwpraktijk. De eerste vier jaar bestond uit ambachtsonderwijs en omvatte naast de technische vakken metselen en timmeren algemene vakken als algebra, meetkunde en natuurkunde, maar ook Nederlands, geschiedenis en aardrijkskunde. Met bouwkundig tekenen werd begonnen in de tweede klas, ornamenttekenen volgde in de derde. De laatste drie jaar golden als voortgezet onderwijs en leidden op tot opzichter en bouwkundige. In 1887 werd door het nieuwe hoofd van de afdeling, Henri Evers (1855-1929), een tweejarige dagopleiding in het leven geroepen, waarin het lesprogramma van de laatste drie jaar avondopleiding in geïntensiverde vorm aan bod kwam.² De dagopleiding gaf een belangrijke kwalitatieve impuls aan het architectuuronderwijs in Rotterdam en luidde een bloeiperiode van de academie in. Onder Evers werd 'bouwkunde' steeds meer 'bouwkunst'.

Willem Overeijnder begon op veertienjarige leeftijd aan de avondopleiding en sloeg het eerste jaar over. Hij staat voor het eerst als leerling vermeld in het studiejaar 1889-1890, in klas 2 Technische Wetenschappen en klas 2B voor bouwkundig tekenen. Overdag volgde hij opvallend genoeg vanaf 1889 ook

de driejarige dagopleiding voor timmerman aan de Ambachtschool op de Katshoek, waar hij bij de uitreiking van het getuigschrift in 1892 een prijs voor bijzondere kwaliteiten kreeg.³ Herman de Roos was vijftien toen hij in 1890-1891 in klas 3 Technische Wetenschappen en klas 2B bouwkundig tekenen begon en in de klas bij Overeijnder kwam. Hij kon waarschijnlijk in een hogere klas beginnen omdat hij al enige praktijkervaring had opgedaan op het bureau van C.M. Droogleever Fortuijn (1846-1928),⁴ een docent aan de academie, maar hij had blijkbaar enige achterstand in tekenvaardigheden. Andere docenten aan de academie in die jaren waren W.C. van Goor, C.N. van Goor, W. Stok, J.P. Stok W.zn., J. van Kempe Valk, P.A. Weeldenburg, D.B. Logemann, F.J. Nieuwenhuis, Th. Koch en A. Spoon.

Tijdens de dagopleiding in klas 5 en 6 kregen De Roos en Overeijnder les van Henri Evers, die bouwkundig tekenen en geschiedenis van de bouwkunst doceerde, waarbij overigens ook werd getekend. Hij gebruikte daarbij naast grote eigenhandige schetsen ook foto's en dia's. Evers, de belangrijkste exponent in Nederland van de op de klassieke architectuur gebaseerde Beaux-Arts-opvattingen, stond bekend als een begaafd docent. Zijn leerlingen droegen de strenge – Evers werd achter zijn rug om de 'Baas' genoemd – maar inspirerende leermeester op handen. 'Een buitengewoon paedagoog was dat,' vertelde De Roos in het interview ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van Overeijnder, die hem zelf zo karakteriseerde: 'Hij kon je 'n geweldige enthousiasme voor het werk bijbrengen en hij liet je zelf werken. Hij probeerde niet van ons zulke tweedehandsche Eversjes te maken, maar hij wist uit ieder de eigen persoonlijkheid naar voren te brengen.'⁵

Op de academie ontstond een hechte vriendschap met Albert Otten (1875-1935) en P.G. Buskens (1872-1949). 'Reeds

toen, op de z.g.n. dagcursus, ontstond een clubje dat, gedurende heel hun verdere leven, een aaneengesloten kern vormde en dat, door hechte vriendschapsbanden, steeds aan elkaar verbonden is gebleven. Otten, Overeynder, Buskens en ondergetekende konden op elkaar rekenen; moeilijkheden waren er om overwonnen te worden en – kon een onzer het niet alleen af – dan waren de anderen daar om hem te helpen,' zo herinnerde De Roos zich later.⁶ Een oecumenisch clubje: De Roos was hervormd, Overeynder remonstrants en Otten en Buskens katholiek. In 1894 ontvingen Herman de Roos en Willem Overeynder hun afscheidsdiploma van de academie, tegelijk met onder andere C.P. Logemann, J.A. Millenaar en P.F.B. Musly.⁷

Beaux-Arts

Over de inhoud van het onderwijs uit de studiejaren van De Roos en Overeynder is, behalve de namen van de verschillende vakken, niets bekend. Het bewaard gebleven lesprogramma uit 1901 zal grotendeels overeenkomen met wat De Roos en Overeynder kregen voorgeschoteld: 'Het begint met de architectonische vormleer, de leer der verhoudingen, het teekenen der orden en de schaduwconstructie; dan het teekenen en detailleeren van gevels naar schets, verder het ontwerpen van gebouwen, het maken van constructieve en decoratieve details van buiten- en binnen-architectuur op groote schaal en op ware grootte en het in perspectief brengen der ontwerpen en eindelijk het uitslaan van samengestelde constructies in natuurlijk steen en in baksteen met het oog op de steensnede.'⁸

De klassieke orden, proportie- en vormleer waren belangrijke elementen van het onderwijs dat Evers had opgezet en dat was gebaseerd op de beginselen van de invloedrijke negen-

Herman de Roos en Willem Overeynder ten tijde van hun opleiding aan de academie, on-

geveer achttien jaar oud (foto's Privéarchief Lizet Kruyff en Familiearchief Overeynder).

Henri Evers, van 1888 tot 1902 hoofddocent bouwkunst aan de academie (foto SAR).

tiende-eeuwse Franse École des Beaux-Arts.⁹ Het tekenen van perspectief en schaduwconstructies waren daarbij behorende technische vaardigheden. De klassieke beginselen waren volgens Evers als flexibel ontwerpsysteem in staat om de meest uiteenlopende architectonische vraagstukken op te lossen en vormden naar zijn opvatting de belangrijkste intellectuele en artistieke bagage van de architect. Voor een beginnend architect was het bestuderen van die beginselen de enige methode die 'groot zien, denken en doen' leerde en het zo nodige 'feu sacré' als inwijding in de kunst kon ontsteken.¹⁰

Goede architectuur werd volgens Evers gekenmerkt door de juiste samenhang tussen de plattegrond, ontwikkeld naar de eisen van het programma en vaak axiaal van opzet, en de gevelindeling in eclectische stijl, die het karakter van het gebouw bepaalde. Beaux-Arts-architectuur was weliswaar vooral geschikt voor representatieve bouwwerken maar de beginselen gingen ook op voor gebouwen van kleinere schaal. Evers' opvattingen waren niet algemeen gebruikelijk in Nederland,¹¹ hoewel ordenboeken en andere voorbeeldenboeken een grote verspreiding kende.¹² Ze werden gezien als tegenpool van de 'rationele' neogotische richting en de mengstijl van middeleeuwse en renaissance-elementen die vooral zijn stempel drukte op rijksgebouwen. In de praktijk waren de overeenkomsten tussen de bouwwerken van de verschillende stromingen overigens vaak groter dan de verschillen.

Naast de theorie bleef de praktijk belangrijk. Bouwopdrachten gaven niet altijd aanleiding tot grootse visies, zeker niet bij woningbouw, waarin Evers overigens ook les gaf. Dat was ook de Rotterdamse realiteit, zoals oud-leerling J.P.L. Hendriks (1895-1975) in zijn in memoriam van Overijnder schreef: 'Met zijn opleiding aan de Academie kan men zeggen dat Overeynder in de praktijk van het vak is opgegroeid en geëvolueerd. Immers, al ware de leiding destijds in handen van den lateren Prof. Evers, de tijd ontbrak tot het dieper ingaan op het zoo veelomvattende leervak der architectuur.'¹³

De oud-leerlingen van de academie, onder wie ook generatiegenoten P. Hooykaas (1872-1949), W. Bruynzeel C.zn. (1873-1918), M. Brinkman (1873-1925) en J.P. Logemann (1876-1961) behielden vaak een sterke onderlinge band en ook de band met Evers bleef groot. Zo maakte Overijnder in 1901 deel uit van een feestcommissie voor een huldeblijk aan Evers

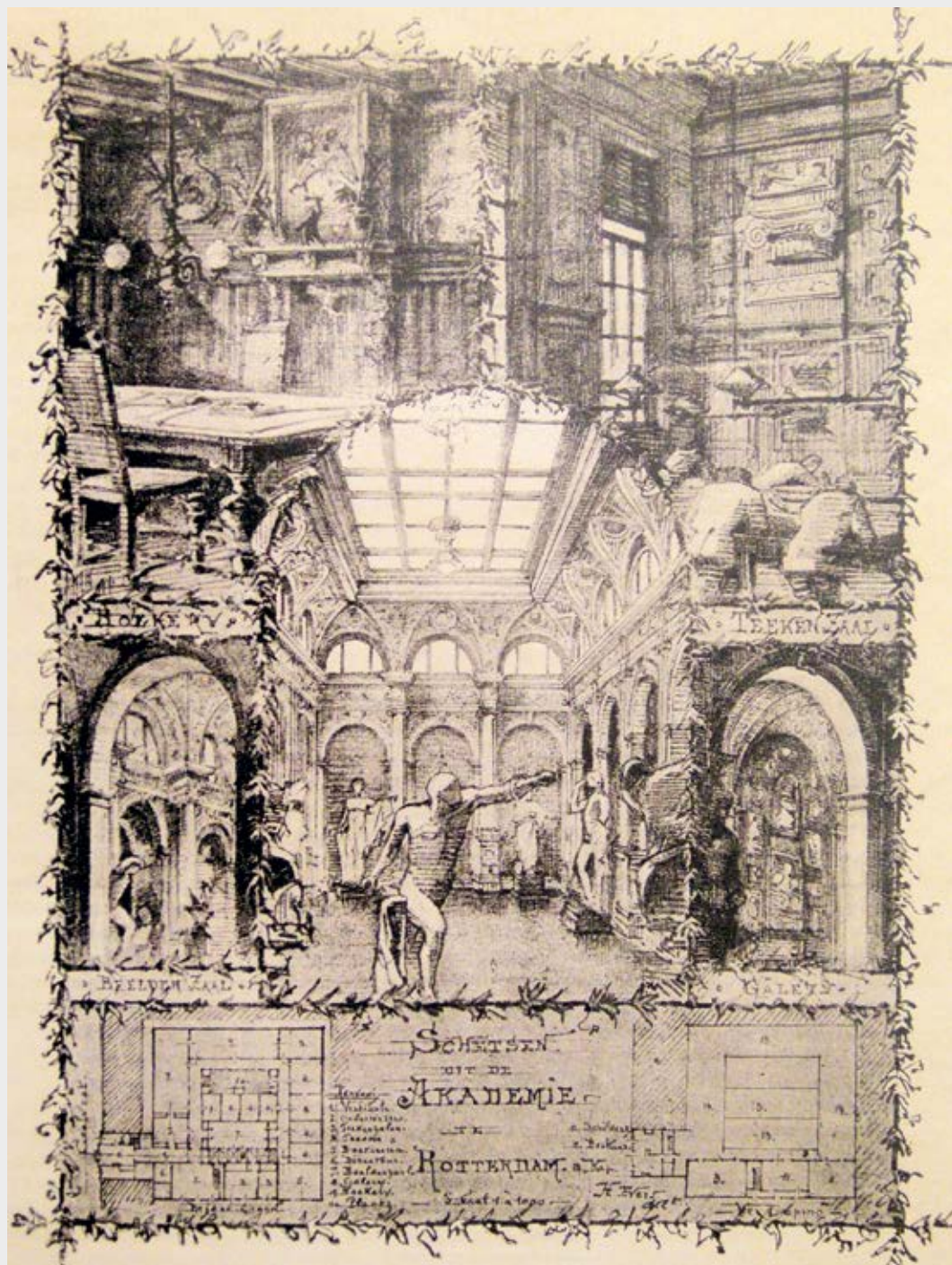
ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de academie¹⁴ en zaten De Roos en Overijnder een jaar later beiden in het afscheidscomité bij het vertrek van Evers als hoogleraar naar de Polytechnische School in Delft.¹⁵ Overijnder gaf zelf, zoals veel oud-leerlingen, tot 1914 ook enkele jaren op de academie les in bouwkundig tekenen. Met Otten en Buskens behoorden De Roos en Overijnder tot de initiatiefnemers van het cadeau, een door Jan Toorop (1858-1928) getekend portret, dat Evers na zijn pensionering in 1927 ontving.¹⁶

'Rotterdamsche school'?

Herman de Roos werd na zijn overlijden in 1942 door vriend en katholieke collega-architect Evert Kraaijvanger (1899-1978) geschetst als 'een van de architecten uit de oude Rotterdamsche school, die op zoo conscientieuze wijze hun werk verrichtten.'¹⁷ Kraaijvanger refereerde daarmee zowel aan De Roos' opleiding aan de academie als aan een door Rotterdamse architecten gedeelde mentaliteit en suggereerde tegelijkertijd ook het bestaan van een typisch Rotterdamse architectuur.

Het denkbeeld dat de academie architecten voortbracht die in opvatting en stijl een herkenbare verwantschap vertoonden bestond al langer. In het vaktijdschrift *De Opmerker* besteedde een anonieme auteur in 1903 in zijn recensie van een bouwkunsttentoonstelling bij de Rotterdamse Kunstkring daar uitgebreid aandacht aan: 'De beteekenis dezer tentoonstelling ligt naar onze meening vooral daarin, dat het merendeel der inzenders blijkt tot één school te behooren; wij weten geen stad, waar iets dergelijks op het oogenblik zich voordoet. Men moge over den Rotterdamschen stijl, die bezig is, zich te vormen, denken hoe men wil, de groote waarde van het feit, dat hij ontstaat, ja er misschien reeds is, kan niet worden betwist. Als de Rotterdamsche Academie door haar onderwijs deze eenheid heeft helpen bevorderen, dan mag zij daar trotsch op zijn.'¹⁸

Een analyse van deze Rotterdamse stijl, met een beschouwing over de eventuele invloed van klassieke beginselen op de architectonische producten van de academieleerlingen, moest de auteur echter schuldig blijven. De door hem geconstateerde invloed van Evers, die in België werkzaam was geweest, had slechts betrekking op enkele, op zich scherp waargeno-

'Schetsen uit de Academie', een tekening van Henri Evers, verschenen in *De Portefeuille* van 5 april 1890 (Van Giersbergen 2012, 4.16). Linksboven de bibliotheek, rechtsboven de tekenzaal met architectonische modellen en in het midden de hal met gipsmodellen. Onderaan plattegronden van het gebouw.

men, aspecten: 'De invloed van Henri Evers deed zich meer en meer gevoelen in een volgen van de Belgische voorbeelden van den lateren tijd. Niet dat de buitensporigheden van Brussel te Rotterdam herhaald zijn geworden. Daar zouden de Rotterdamse bouwpatroons gauw, als praktische mannen, een stokje voor hebben gestoken. Maar vooral in de ongedwongen, soms gezochte, groepeerings van deur- en vensteropeningen, het smeedwerk der balcon- en deurhekken is iets Belgisch niet te miskennen.' Met de Brusselse buitensporigheden doelde de auteur op de flamboyante art nouveau, waarvoor in het nuchtere Rotterdam volgens hem geen voedingsbodem was.

Evers zelf vermeldde in 1911 in zijn leerboek *De architectuur in hare hoofdtijdperken* in het hoofdstuk 'De Tegenwoordige tijd' een 'groep van jongere bouwmeesters, deels oud-leerlingen der Teekenacademie', die in Rotterdam 'in modern geest' werkten. Hij noemde daarbij J.P. Stok, W.C. van Goor, M. Brinkman, H. Meijburg, H. Reus, A. Otten, L. [!?] Overijnder, P. Buskens, D. Logemann, J. v.d. Valk, P. Weeldenburg en I.J. Gort.¹⁹ Overigens heerste die moderne geest volgens Evers ook elders.

In de jaren twintig werd het veronderstelde eigen karakter van de Rotterdamse architectuur vooral afgezet tegen de furor makende 'Amsterdamse school'. Een bespreking van recente bouwwerken in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* in 1923 bevatte de constatering: 'maar toch is in het architectonisch stadsbeeld een grote verandering gekomen, die tevens een belangrijke verbetering is, al blijven we hier vaak van een nuchterheid, die diametraal staat tegenover de excessieve neigingen der Amsterdammers.'²⁰ De auteur ontwaarde in de architectuur weliswaar een 'Rotterdamse geest [...]' al kunnen we niet van een Rotterdamse "school" spreken.'

Het Nieuwe Bouwen werd al gauw wel als een typisch Rotterdamse fenomeen beschouwd. Zo schreef *De Maasbode* in 1928 naar aanleiding van een tentoonstelling, nota bene in Amsterdam: 'De architectuur hier behoort tot de "Rotterdamse" school, die niet meer alléén verzet is tegen den nieuwen barok der "Amsterdamse". Er is een eigen karakter, een zeer zelfbewuste kracht, vooral in het werk van Oud en Van Ravesteyn.'²¹ Het begrip 'Rotterdamse school', waartoe ook het bureau van J. Brinkman (1902-1949) en L. van der Vlugt (1894-1936) werden gerekend, kreeg daarmee een nieuwe dimensie. De genoemde architecten waren allen opgeleid aan de Technische Hoogeschool in Delft – alleen Van der Vlugt kon ook bogen op een academieachtergrond – en de invloed van de Rotterdamse architectenverenigingen Bouwkunst en Vriendschap en vooral van het daarvan afgesplitste activistische Opbouw was waarschijnlijk groter dan die van de academie.²²

De al dan niet bestaande 'oude Rotterdamse school' zou onderwerp van nader onderzoek kunnen vormen. Daarin zou aandacht kunnen worden besteed aan de rol van het onderwijs van Henri Evers en zijn collega's en opvolgers aan de academie, waaronder Willem Kromhout (1864-1940), bij de architectonische productie in de stad en voor de plaats van Bouwkunst en Vriendschap in het Rotterdamse architectuurdebat. De beperkte beschikbaarheid van bronnen zou daarbij een belemmering kunnen vormen evenals de voorzichtige conclusie dat het over een lange periode tot stand gekomen oeuvre van De Roos & Overijnder zich lijkt te onttrekken aan het begrip 'school'.